

KADINLAR MI YOKSA ERKEKLER Mİ DAHA DİNDAR?

WHO ARE MORE RELIGIOUS: WOMEN OR MEN?

*Fatma Gül CİRİNLIOĞLU**
*Üzeyir OK***

Özet:

Bu çalışmada Hristiyan Batı geleneğinde yapılan görgül çalışmalarda elde edilen “kadınların erkeklerden daha dindar” olduğu şeklindeki bulguların Türkiye’de de geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla ağırlıklı olarak üniversite öğrencilerinden oluşan, farklı örneklemelerle yapılmış 11 ayrı araştırmanın veritabanlarında yer alan sonuçlar incelenmiştir. Dindarlık kavramı üç ana boyutta ele alınmıştır. Kesin Dindarlık (veya inanç/dünya görüşü), Gerilimli Dindarlık (veya inanç/dünya görüşü) ve Dini Açıklık (veya açık inanç/dünya görüşü). Kesin dindarlık bakımından çalışmaların yaklaşık yarısında anlamlı bir sonuç elde edilememesine karşılık, anlamlı bulgular kadınların kesin dindarlık boyutunda erkeklerden daha dindar oldukları olgusunun genel olarak Türkiye ortamı için de geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan kadınların daha fazla dinsel kaygı ve belirsizlik yaşadıkları ve aynı zamanda diğer dinlere yönelik daha hoşgörülü ve açık oldukları saptanmıştır. Buna karşılık erkeklerin “bir inanç/dünya görüşü” konusunda daha fazla gerilim ve dönüşüm yaşadıkları gözlenmiştir. Erkeklerin dinin bilişsel ve bir bütün olarak dünya görüşü yönüne, kadınların ise dinin daha ziyade duygusal ve ilişkisel boyutuna önem verdikleri yönünde anlamlı ipuçlarına rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Dindarlık, Geleneksel Dindarlık, Dini Şüphe, Gerilimli Dindarlık, Dini Açıklık, İnanç/Dünya Görüşü, Türkiye, Müslüman, İslam.

Abstract:

In this study whether the robust finding regarding the superiority of women on men in terms of religiosity reported in studies done in Christian tradition is valid for Muslim society or not was researched. The data obtained from 11 different studies conducted mostly with university samples were studied. Religiosity was tracked in three main variables: Absolute Religiosity (or faith/worldview), Religious Tension (or tension in faith/worldview), and Religious Openness (or openness in faith/worldview). In terms of Absolute Faith, whilst nearly half of the studies were found statistically non significant, the other half confirmed that women are more

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü – Sivas
uzeyirok2002@yahoo.co.uk

** Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü – Sivas
fcirhinlioglu@yahoo.com.tr

religious than man as it was reported in Christian tradition. In addition, women were found to be experiencing more tension and uncertainty on their religion (but not on faith/worldview) and are more tolerant and open to the faith or religion of those who do not belong to their own. However, men tend to be experiencing more transformation, tension and uncertainty concerning their faith/or worldview. The results indicate, with less certainty, that men are interested in cognitive and wholistic aspect of their religion or faith whilst women are more interested in emotional and relational dimensions of their faith.

Key words: Gender, Religiosity, Traditional Religiosity, Religious Doubt, Religious Tension, Religious Openness, Faith/Worldview, Turkey, Muslim, Islam.

Giriş

Din psikolojisinde yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen tutarlı bulgulardan biri kadınların erkeklerden daha dindar olduğu şeklindedir. Bu örüntü, tüm gelişim dönemleri (çocuklar, ergenler, genç yetişkinler ve orta/ileri yetişkinler) için geçerli olduğu gibi (Batson, Schoenrade ve Ventis, 1993), Amerika, Avustralya, Kanada gibi Hristiyan geleneğinin hakim olduğu çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalarda da değişmemektedir (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Chatters, Taylor ve Lincoln, 1999; DeVaus ve McAllister, 1987).

Dindarlık düzeylerinde cinsiyetler arasında gözlenen bu farklılığın dindarlığın birçok boyutuna yansıdığı görülmektedir. Dini etkinlikte bulunma, dua etme, kilise üyeliği veya kiliseye gitme, dini inanç ve tutumlar, dini yönelimler ve kutsal kitap okuma gibi çeşitli dindarlık boyutlarında kadınların dindarlık düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Cornwall, 1989; DeVaus ve McAllister, 1987; Davis ve Smith, 1991; Donahue, 1985; Gallup Report, 1987; Gallup ve Lindsay, 1999; Maltby ve Day, 2004; Wright, Frost ve Wisecarver, 1993; Wuthnow, 1988).

Üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmalarda Tanrıya inanma ve Tanrıya yakınlık hissetme öznel yaşantısı (Low ve Handal, 1995) ve dini inançların gücü açısından (Poulson, Eppler, Satterwhite, Wuensch ve Bass, 1998) kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. 6. sınıf öğrencilerinin yer aldığı boylamsal bir çalışmada her bir yıl için kızların Tanrının varlığına inanç düzeyinin ve kutsal kitap okuma oranlarının erkeklerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (Greer, 1990). Amerikalı ergenlerle yapılan bir çalışmada Tanrıya yakın olma hissi, dua etme sıklığı ve bireyin yaşamında dinin önemini kapsayan kişisel-yaşantısal dindarlık boyutunda kızlar erkeklerden anlamlı düzeyde daha yüksek puan almışlardır (Nelsen ve Potvin, 1981). Afrikalı Amerikalılarla yapılan diğer bir çalışmada (Levin ve Taylor, 1993) kurumsal dindarlık (kiliseye gitme, kilise üyeliği, kilise guruplarına katılım, vb.), kurumsal olmayan dindarlık

(dini materyalleri okuma, dini programları izleme veya dinleme, dua etme sıklığı, vb.) ve öznel dindarlık (dinin önemi, vb) boyutlarında kadınlar erkeklerden daha yüksek puan almışlardır.

Yapılan çalışmalarda görüldüğü gibi farklı gelişim aşamalarında, farklı kültürel bağlamlarda kadınların erkeklerden daha dindar olduğu konusu belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Dindarlıkta evrensel cinsiyet farklılıkları olduğunu ileri süren görgül bulgular genellikle Argyle ve Beit-Hallahmi (1975;1997) çalışmaları ile başlamaktadır. Argyle ve Beit-Hallahmi (1975, s. 71) kadınların dindarlığın her bir boyutunda erkeklerden daha dindar olduğunun açık bir durum olduğunu ileri sürmüştür. Ancak yaptıkları çalışma İngiltere’de kilise üyeliğinde ve Amerika’da ve İngiltere’de Tanrıya inançta cinsiyet farklılıkları olmadığını ortaya koymuştur (1975, s. 72-73). Beit-Hallahmi ve Argyle (1997) daha sonraki çalışmalarında ifadelerini yumuşatarak ve daha az genelleyerek kadınların ortalama olarak erkeklerden daha dindar olduğunun bilinen bir durum olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde Hristiyan kadınlar erkeklerden daha yüksek oranda kiliseye giderken Yahudi erkeklerin Yahudi kadınlardan daha yüksek oranda düzenli olarak sinagoga gittikleri saptanmıştır (Lazerwitz, 1961:308). Amerika’da 1972-2002 yılları arasında yapılan genel sosyal surveyde toplanan verilerde kiliseye gitme ile cinsiyet arasında Hristiyanlar için anlamlı ilişki bulunurken (-.16, $p < .01$, erkek daha yüksek kodlanmış), Yahudiler için anlamlı ilişki elde edilmemiştir. Yahudi kadınlar ile erkekler arasında Tanrıya inanç ve mezhebe bağlılık konularında da anlamlı fark görülmemiştir. Sadece Yahudi kadınların erkeklerden daha fazla dua ettiği saptanmıştır (U.S. General Social Survey). Müslüman erkeklerde de camiye gitme oranı kadınlara göre çok daha yüksek düzeydedir. Müslümanlar arasında dindarlığın diğer ölçümlerinde kadınlar erkeklerden biraz daha yüksek puan elde etmelerine rağmen, bu durum kadınların camiye gitmeleri konusundaki kurumsal engelleri yansıtmaktadır.

Dindarlık ile cinsiyet arasındaki ilişkiye yönelik çalışmaların genellikle Hristiyan toplumlarda ve Hristiyan katılımcılarla yapıldığı unutulmamalıdır. Bu nedenle Müslüman toplumlardaki sonuçların bilinmesinin bu alana önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de Cinsiyet ve Dindarlık

Türkiye’de dindarlık ile cinsiyet arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmalarda tutarlı sonuçlar elde edilmemiştir. Üniversite öğrencilerinden oluşan 634 kişilik örnekleme yapılan bir çalışmada dinin etkisini hissetme, dua etme, tevbe etme, dine önem verme ve dindarlık algısı boyutlarında kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldıkları gözlenmiştir (Yapıcı, 2007). Diğer taraftan Onay (2004) ve Yıldız (2006) tarafından farklı bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmalarda erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre dini tutum düzeylerinin daha yüksek

olduğu saptanmıştır. İlahiyat fakültesi öğrencileri ile yapılan diğer bir çalışmada ise “sosyal hayatta dinin etkisini hissetme” bakımından erkek öğrenciler ile kız öğrenciler arasında anlamlı fark elde edilmemiştir (Yapıcı ve Zengin, 2003). Benzer şekilde üniversite öğrencileri ile yapılan diğer bazı çalışmalarda dini yönelimler açısından cinsiyetler arasında anlamlı fark bulunmamıştır (Cirhinlioğlu, 2006; 2010). Diğer taraftan kadınların dindarlık düzeyinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalarda dindarlık düzeylerinde gözlenen farkın çok yüksek olmadığı görülmektedir.

Hristiyan geleneğinde kadının daha dindar olduğu şeklindeki bulgular dikkate alınarak böyle bir sonucu açıklamak için öne sürülen kuramlara aşağıda yer verilmiştir.

Kuramsal Açıklamalar

Kadınların erkeklerden daha dindar olduğu görüşünün din konusu ile ilgilenen sosyal bilimciler arasında yaygın olarak kabul edildiğine (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Francis, 1997; Mahalik ve Lagan, 2001; Miller ve Hoffman, 1995; Reich, 1997; Stark, 2002; Walter ve Davie, 1998) yukarıda değinilmiştir. Dindarlıkta gözlenen cinsiyet farklılıklarına ilişkin yapılan açıklamalar konunun farklı yönlerine ışık tutmaktadır. Aşağıda dindarlık bakımından kadınlar ve erkekler arasında gözlenen farklılıkları açıklamaya yönelik çeşitli yaklaşımlara yer verilmiştir.

Francis (1997)'in kuramsal incelemesinde ele aldığı gibi, dindarlıkta gözlenen cinsiyet farklılıklarını açıklamak için din psikolojisi içinde iki ana kuram gurubu ön plana çıkmaktadır. Bu kuramlardan ilk gurubu kadın ve erkekler arasında dindarlıkta gözlenen farklılıkları biçimlendiren sosyal ve bağlamsal etkiler üzerine odaklanmaktadır. Bu guruptaki kuramlar *toplumsal cinsiyet rolü sosyalleşmesi kuramları* (gender role socialisation theories) ve *yapısal konum kuramları* (structural location theories) olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Kuramların ikinci gurubu kadın ve erkekleri dindarlık açısından farklılaştıran kişisel veya bireysel psikolojik özellikler üzerine odaklanmaktadır. Bu guruptaki kuramlar *derinlik psikolojisi kuramları* (depth psychology theories), *kişilik kuramları* (personality theories) ve *toplumsal cinsiyet yönelimi kuramları* (gender orientation theories) olmak üzere üç kategoriye ayrılabilir (Francis, 1997).

Toplumsal cinsiyet rolü sosyalleşme kuramlarına göre kadınların çocuklarının dini sosyalleşmelerinin birincil sorumluları olacakları varsayıldığı için kız çocukları erkek çocuklarına göre daha fazla dine yönlendirilmektedir (Nelsen ve Potvin, 1981). Gerçekte kız çocuklarının sosyalleşmelerine daha fazla dikkat edilmekte (Hagan, Simpson ve Gilis, 1998) ve kurallar kız çocukları için erkek çocuklarından daha katı bir şekilde uygulanmaktadır (Martin, 1998). Bu nedenle kadınlar toplumsal

normları ve bu normlarda önemli payı olan dini değerleri daha güçlü bir şekilde içselleştirmektedirler. Diğer bir deyişle kadın rolü erkek rolünden daha yüksek düzeyde dindarlaşmayı gerektirmektedir (Levitt, 1995).

Yapısal konum kuramları erkeklere göre kadınların dindarlık düzeyinin daha yüksek olmasını iki temel görüş ileri sürerek açıklamaktadır (Francis, 1997). Bu görüşlerden ilki dindarlık düzeyindeki farklılıkları anlamak için kadın ve erkeğin sergilediği farklı rollere bakılması gerektiğini ileri sürmektedir. Kadın açısından ele alınan en önemli rollerden biri annelik rolüdür. Kadının kendini çocuk yetiştirme, eve ait alana adama veya atanmayla ve aileye odaklanmayla (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Campiche, 1993) meşgul olmasının kadını dini davranışlara teşvik edici olduğu vurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle kadınların dini bağlılıklarının erkeklerden daha yüksek düzeyde olmasının kadınların aile içindeki bakım verici ve annelik rollerinin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Geleneksel olarak çocuğun sosyalleşmesinden birincil olarak sorumlu olan anne aynı zamanda çocuğun dini eğitiminden de sorumludur (Steggerda, 1993). Yapısal konum kuramlarının ileri sürdüğü ikinci görüş erkeklere göre kadınların dindarlık düzeyinin daha yüksek olmasını işgücünde kadınların erkeklerden farklı konumlarda bulunmasına bağlamaktadır. Bu görüşe göre dini katılım modern laik dünyaya katılım ile azalmaktadır. Kadınların laik dünyanın tam olarak bir parçası olma olasılıkları daha düşük düzeyde olduğu için erkeklere göre daha düşük düzeyde laikleşmektedirler (Francis, 1997).

Dindarlıkta gözlenen cinsiyet farklılıklarını açıklamak için kişisel veya bireysel psikolojik özellikler üzerine odaklanan kuramlardan biri derinlik psikolojisi kuramlarıdır. Bu kurama göre dindarlığın kökeni Oedipus kavramı ile ilişkilidir. Freud'a göre "Tanrı her bir durumda babaya göre biçimlendirilmiştir" ve Tanrıyla kişisel ilişkimizin biçimi babamızla olan ilişkimize dayanmaktadır. Oedipus kompleksi açıklamasına göre, erkek çocuk anneye yönelik duyguları için bir rakip olarak gördüğünden dolayı babadan hem korkmakta hem de gücünden dolayı ona aşırı sevgi ve saygı duymaktadır (Palmer, 1997). Bu durum erkeklerin yansıtılmış baba olarak yorumlanan Tanrı ile de benzer çelişkili bir ilişkiye sahip olmasına yol açmaktadır. Buna karşın babaları onların çocuksu cinselliklerinin sevgi nesnesi olduğu için kız çocukları babalarına yönelik olumlu duygulara sahiptir ve daha az çatışma hissetmektedir. Bu yakın ve olumlu ilişki kadınların Tanrı ile ilişkileri için model olmaktadır. Tanrıya bu duyguları yansıtan kadının Tanrı'ya daha fazla bağlı olması beklenebilecek bir durumdur (Batson, vd., 1993).

Dindarlıkta gözlenen cinsiyet farklılıklarını açıklamak için kişisel veya bireysel psikolojik özellikler üzerine odaklanan diğer yaklaşım kadın ve erkek kişiliği üzerinde durmaktadır. Din psikologları arasında popüler olan ve kişilik farklılıkları üzerine odaklanan bu yaklaşım cinsiyete dayalı kişilik

farklılıkları olduğu ve bu farklılıkların kadınların dindar olmaya daha fazla ihtiyaç duymalarına yol açtığı görüşlerine dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre öncelikle kadın ve erkekler arasında duygularda ve benlik biçimlerinde gözlenen farklılıklar onların dindarlık düzeyini etkilemektedir. Bazı araştırmalar kadınların erkeklere göre kaygı (Stein, Walker, Forde, 1994), boyun eğme (Batson, vd., 1993), korku, suçluluk ve utanç hissetmeye daha fazla eğilimli olduğunu göstermektedir (Fischer, Manstead, Mosquera ve van Vianen, 2004; Tangney ve Dearing, 2002). Benzer şekilde bazı araştırma bulguları kadınların erkeklerden daha bağılaşık (interdependent), erkeklerin kadınlardan daha bağımsız olduğunu göstermiştir (Kashima, vd., 1995; Triandis, vd., 1995; Verkuyten ve Mason, 1996). Araştırmacılar bu duyguları daha yüksek düzeyde yaşayan ve daha bağılaşık olan kadınların dine yönelme olasılıklarının daha güçlü olacağını ve bu psikolojik özelliklerin kadınları dinden sağlayacakları psikolojik desteği aramaya eğilimli kıldığını ileri sürmüşlerdir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975). Diğer taraftan kadın erkek arasındaki kişilik farklılıkları üzerine odaklanan yaklaşım dindarlıkta gözlenen cinsiyet farklılıklarını açıklamak için risk alma tercihlerindeki farklılıklar üzerinde de durmuştur. Miller ve Hoffman (1995) dindarlıkta görülen cinsiyet farklılıklarını kısmen risk arama davranışlarındaki cinsiyet farklılıklarına bağlamışlardır. Miller ve Hoffman (1995) risk alma konusunda yapılan psikolojik araştırmalara dayanarak dini inançların reddedilmesini risk alma davranışı olarak ve dini kabulü risk karşıtı davranış olarak ele almışlardır. Erkekler risk almak üzere toplumsallaştırıldığı için dini aktivitelere katılma olasılıkları daha düşük düzeydedir. Buna karşın kadınlar riskten kaçınmak üzere toplumsallaştırıldıkları için din yaşamlarında önemli bir yer tutmaktadır.

Dindarlıkta gözlenen cinsiyet farklılıklarını açıklamak için kişisel veya bireysel psikolojik özellikler üzerine odaklanan ve daha yeni bir kuram olan Toplumsal Cinsiyet Eğilimi Kuramı ise kişilik yapısı olarak erkeklik ve kadınlık eğilimi (masculine and feminine orientations) fikrine dayanmaktadır. Bu kurama dayanarak Thompson (1991) dindarlıktaki bireysel farkların erkek veya kadın olmaktan ziyade toplumsal cinsiyet yönelimi tarafından daha fazla etkilendiğini ileri sürmüştür. Buna göre dindar olmak kadınlık eğilimine sahip insanlara uygun bir yaşantıdır ve kadınlar kadar erkekler de kadınlık yönelimine sahip olabilirler. Kadının ve erkeğin kadınsı bakış açısı onların benlik sunumlarını ve eylemlerini etkileyebilmektedir. Yaşantıları ve fırsatları kadınsı bakış açılarına sahip olmalarına neden olmuş olan kadın ve erkekler için dindar olmak daha fazla kişisel anlama sahip olma olarak görülebilmektedir. Diğer bir deyişle dindarlıktaki cinsiyet farklılıkları bireyin modern dünyada benliklerini yorumlamada kadınsı yönelimi kullanıp kullanmamaları arasındaki farkla ilgilidir. Kadınsılığın gelişmiş olduğu erkekler ilişkiselliği arama eğilimindedir. Bu da dindarlığa özgü bir yöndür. Bireycileşme, hiyerarşik

ilişki, yarışmacı davranışlar gibi erkeklik treytleri dindarlığa uygun olmayan özelliklerdir. Son yıllarda yapılan bazı çalışmalar dindarlıktaki cinsiyet farklılıklarının toplumsal cinsiyetle bağlı kişilik özellikleri ile ilişkili olduğu görüşüne destek sağlamıştır (Francis ve Wilcox, 1998; Piedmont, 1999; Saraglou, 2002; Taylor ve McDonald, 1999; Thomson ve Remmes, 2002).

Yukarıda sunulan görgül bulgular ve kuramsal açıklamalara uygun olarak bu araştırmanın soruları şöyle geliştirilmiştir:

1. Kadınlar mı yoksa erkekler mi daha dindardır/inançlıdır? Dindarlık ve cinsiyet arasındaki ilişki konusunda yapılan araştırmaların sonuçları dikkate alındığında kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönünde bir hipotez ileri sürülebilir.

2. Kadınlar mı yoksa erkekler mi daha fazla gerilimli inanç/dini stres yaşamaktadır? Türkiye’de kadınların sosyo-kültürel ve teolojik bakımından kendine özgü yapılanmasından dolayı daha fazla dini stres ve gerilim yaşadıkları bir hipotez olarak ileri sürülebilir.

3. Kadınlar mı yoksa erkekler mi daha fazla dini açıklığa/esnek inanca sahiptir? Kadınların geleneksel anlamda daha dindar oldukları düşünülürse onların bu alanda erkeklerin gerisinde kalmaları beklenmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada cinsiyet ile dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemek için tek bir görgül çalışmanın sonuçlarına bağlı kalınmamış, farklı zamanlarda, farklı örneklem gruplarından toplanmış verilerden elde edilen bulguların incelenmesini içeren bir yöntem izlenmiştir. Çalışmada farklı amaçlarla yapılmış 11 ayrı görgül araştırmanın sonuçları yer almıştır. Bu çalışmalar Ok, Ok vd., ve diğer bazı araştırmacılar tarafından farklı amaçlarla yapılmış olan araştırmalardan (Almas, 2010; Cirhinlioğlu ve Ok, 2010; Erdem, 2011; Eren ve Ok, 2009; Ok, 2002; 2008; 2009a; 2009b; 2010; 2011; Özdemir, 2004) elde edilen verilerden oluşmaktadır¹.

Böyle bir yöntemle erkek-kadın dindarlığı konusunda bütüncül bir resim elde edilmeye çalışılmıştır. 11 çalışmanın her birinde cinsiyet değişkeni ile (a) Kesin Dindarlık veya İnanç (dini tutum, kesin dindarlık, kesin inanç veya dini etki) (b) Gerilimli İnanç veya Dini Stres (dini stres, dini çelişki, dini arayış, dinden dönüşüm, inanç/dünya görüşünde stres) ve (c) Dini Açıklık veya Esnek İnanç (dini açıklık, esnek inanç, xenosophie, çoğulculuk) olarak belirlenen 3 dindarlık boyutundan en az biri (çoğu kez üçü birlikte) arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Çalışmalarda kullanılan veri toplama tekniklerinin bazı detayları konusuna (ölçeklerde kaç soru yer aldığı, alfa değerleri, örneklem türü)

¹ Verilerinin bu çalışmada yer almasına izin veren araştırmacılara teşekkür ediyoruz.

burada yer verilirken, diğer bazı detaylara (uygulamanın nasıl yapıldığı gibi) yer verilmemiştir. Bu konuda gerektiğinde Tablo 1’de sunulan kaynaklara başvurulabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi cinsiyet değişkeni ile karşılaştırılan “dindarlık” değişkeni üç boyutta ele alınmıştır. Bu boyutları temsil ettiği düşünülen ölçeklerle ilgili bilgiler aşağıda sunulmuştur:

(1) *Kesin Dindarlık/İnanç*: Kesin dindarlık/inanç “geleneksel dindarlığı” ifade etmektedir. Bu dindarlık boyutuyla geniş halk kitleleri tarafından sorgulanmadan kabul edilen ve nesilden nesle aktararak geçen dindarlığın ölçülmesi amaçlanmıştır. Kesin dindarlık aralarında yüksek korelasyon olduğu gözlenen aşağıdaki alt boyutlarla ölçülmüştür.

(a) *Dini Etki*: Dinin bireyin yaşantısındaki etki düzeyini belirlemek amacıyla geliştirilmiş bir ölçektir. Örnek madde: “Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim”.

(b) *Dini Tutum*: Kişinin bir dine yönelik *bilişsel, duygusal* ve *davranışsal* tepkilerini ölçmek için geliştirilmiş bir ölçektir. Örnek madde: “Dinsel etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım”. Bu çalışmada ayrıca dini tutum ölçeğinin bu üç bileşenine Tanrı ile ilişkili olmayı içeren İlişki boyutu (*Dini Tutum-ilişki*) da eklenmiştir.

(c) *Kesin İnanç veya Dünya Görüşü*: Kişinin inancına veya dünya görüşüne kesin, mutlak ve harfi harfine inanma düzeyini ölçmek için geliştirilmiş bir ölçektir. Ölçeği oluşturan maddelerde din kelimesi kullanılmamış bunun yerine “din” yerine “inanç” kelimesini tercih eden ve inancın içeriğinin dini olabileceği gibi seküler de olabileceğini ileri süren inanç gelişimi kuramıyla (Fowler, 1981) uyum göstermesi için “inanç veya dünya görüşü” ifadesi kullanılmıştır. Aşağıda yer alan Kesin Dindarlık ile Kesin İnanç/Dünya Görüşü arasındaki fark, ilgili ölçek maddelerinde “inanç/dünya görüşü” ve “din” kelimelerinden hangisinin kullanıldığına göre değişmektedir. İnanç/dünya görüşüne dindar olmayan kişiler de sahip olabilir. Buna karşılık “din” kelimesi sadece dindarlara yönelik söylemde kullanılmaktadır.

Kesin inanç bu çalışmada aralarında yüksek korelasyon olmakla birlikte *Kesin İnanç (partikülarist)* ve *Kesin İnanç (literal)* olmak üzere iki biçimde ele alınmıştır. *Kesin İnanç’lı (partikülarist)* bir kişi kendi inancını temel alır, onu dışlayıcı bir biçimde diğer insanların inancından üstün görür ve diğer insanların temel alınan bu inancı veya dünya görüşünü benimsemesi gerektiğini düşünür. Örnek madde: “İnancım veya dünya görüşüm bütün insanlar tarafından kabul edilseydi insanlık kurtulurdu”. Buna karşılık *Kesin İnanç (literal)* ise kişinin inanç veya dünya görüşünün öğretisine kelimesi kelimesine, mutlak ve tavizsiz biçimde inanmasını ifade etmektedir. Örnek madde: “İnancım veya dünya görüşüm asla değişmez kurallara sahiptir”.

(d) *Kesin Dindarlık*: Kişinin dini inançlarına mutlak anlamda ve kelimesi kelimesine inanmasını içermektedir. Kesin dindarlık *Kesin Dindarlık (ilişkisel)* ve *Kesin Dindarlık (literal)* olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. *Kesin Dindarlık (ilişkisel)*'in içeriği kişinin Tanrıyla olan ilişkisindeki kesinliği ve yakınlığı vurgulamaktadır. Örnek madde: “Allah, hayatımdaki her şeyi koruyup gözetecektir; çünkü o beni sever”. Bu değişken aslında yukarıda geçen dini tutum ölçeğinin Dini Tutum-İlişki boyutuyla temelde aynıdır. Ölçek Dini tutum ölçeği geliştirilmeden önce tek başına kullanıldığı için burada vurgulanmak istenmiştir. *Kesin Dindarlık (literal)* ise kişinin dini öğretilerine veya öğretinin inanç unsurlarına mutlak ve değişmez biçimde inanmasını içermektedir. Örnek madde: “Bir karar verirken planlarımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim”.

Bu kategoride düşünülebilecek diğer bir değişken de 3. *Aşama Dini Çoğulculuğu* değişkenidir. Bu ölçek aşağıda belirtilen “4. ve 5. Aşama Dini Çoğulculuğu” ölçekleri ile birlikte 3 ölçek olarak tasarlanan ölçeklerden biridir ve İnanç Gelişimi Kuramı'nın (Fowler, 1981) *aşama* fikrine göre çoğulculuğu ölçmek için geliştirilmiş bir ölçektir (Ok, 2006). Kendi grubunun diğer iki ölçeğinden bağımsız kullanıldığından “kesin dindarlık-partikülerizm” olarak ta isimlendirilebilen ölçek bu çalışmada çalışmayla uyumlu olması bakımından bu şekilde isimlendirilmiştir.

(2) *Gerilimli İnanç veya Dini Stres*: Din psikolojisi literatüründe dinle ilgili yaşanan bilişsel belirsizlik ve uyumsuzluk durumlarını nitelendirmek için daha çok dini şüphe ve dini çelişki kavramları kullanılmaktadır (Hunsberger et al., 1993; Nielsen ve Fultz, 1995). Bu kavramlar anlamlı olmakla birlikte söz konusu bilişsel durumu ifade etmek için sınırlı kalmaktadır. Çünkü aynı bilişsel durumu kaygı (anxiety), belirsizlik (uncertainty), karmaşa (complexity) gibi diğer kavramlarla da nitelendirmek mümkündür. Yapılan nicel bir çalışmada bu kelime zenginliğini görmek mümkün olmuştur (Ok, 2002). Bu nedenle tüm bu kavramları içine alabilecek daha kapsamlı bir ifade biçimi olarak *Gerilimli İnanç* veya da *Dini Stres* tanımlaması kullanılmıştır². Gerilimli inanç veya dini stresin ölçümü bütün uygulamalarda aynı ölçekle yapılmamış olmakla birlikte, uygulanan ölçekler arasındaki korelasyon düzeyi yüksektir. Gerilimli inanç veya dini stresin ölçülmesinde aşağıdaki ölçekler kullanılmıştır:

(a) *Dini Stres*: Bu değişkenin ölçümü iki farklı biçimde gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Funk (1967) tarafından geliştirilen dini çelişki ölçeğinden faktör analizi sonucu seçilerek elde edilen maddelerden oluşan bir soru formu (madde formu) kullanılmıştır. Örnek madde: “Dinle ilgili konularda neye inanacağıma karar veremiyorum”. İkinci olarak katılımcılardan “dini konularla” ilgili “belirsizlik”, “sorgulama”, “çelişki” ve

² Daha önceki çalışmalarda aynı amaçla daha kapsamlı bir kavram olarak *Dini Stres* ifadesi seçilmiştir (bk. Ok, 2002). Aslında iki kavramın da kullanılabilir olduğu düşünülmektedir.

“şüphe” yaşama yoğunluklarını (hiç, az, orta, çok, pek çok) belirtmelerinin istendiği Dini Stres (kelime formu) ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca, bu ölçek biçiminin, “dini konularla” ifadesi “düşünce ve inançlarla ilgili konularda” ifadesiyle değiştirilerek kullanıldığı bir çalışma da yer almıştır. Buna Düşünce ve İnançta Stres Ölçeği adı verilmiştir.

(b) *İnançta veya Dünya Görüşünde Stres*: Dini Stres ölçeğinde yer alan maddelerdeki “din” kelimesi yerine “inanç/dünya görüşü” kelimeleri kullanılarak oluşturulmuş bir ölçektir. Örnek madde: “İnanç veya dünya görüşümle ilgili kafamda bir takım çelişkiler yaşıyorum”.

(c) *Dini Arayış-İnançta/Dünya Görüşünde Arayış*: Bu değişkeni ölçmek için Batson ve arkadaşları (Batson vd., 1993) tarafından geliştirilen Dini Arayış (Quest) ölçeği kullanılmıştır. Ölçek dini inancı bir arayış süreci olarak gören, değişime açık olan ve şüpheyi olgunca karşılayan bir dindarlık türünü ölçmek için geliştirilmiştir. Dini Arayış ölçeğinin “karmaşıklıklarını indirgmeden varoluşsal sorularla yüzleşmeye hazır olma”, “dini şüpheyi olumlu görme” ve “değişime açık olma” olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. “Dini Arayış”ın gerilimli dindarlık boyutunda incelenmesinin nedeni bu yapının dindarlıktan ziyade dini çelişkiyi ölçtüğünün düşünülmesidir (Örn. bkz. Kojetin vd., 1987). Dini Arayış ölçeği orijinal olarak kullanılabildiği gibi maddelerinde yer alan “din” kelimesinin “inanç/dünya görüşü” kelimesiyle değiştirilmiş şekli de kullanılabilmektedir. Bu çalışmada her iki şekil de kullanılmıştır. Örnek madde: “Bana göre şüphe, bir inanç veya dünya görüşüne sahip olmanın önemli bir parçasıdır”. Ayrıca bir çalışmada Dini Şüpheyi Olumlu Görme alt ölçeği tek başına kullanılmıştır.

(d) *İnançtan/Dünya Görüşünden Dönüşüm*: Bu değişken, kişinin sahip olduğu inanç veya dünya görüşünden ayrılması anlamında dönüşümünü ölçmek için geliştirilmiş bir ölçekle ölçülmüştür. Örnek madde: “Eski inançlarımdan veya dünya görüşümden gittikçe koptum”.

(3) *Dini Açıklık/Esnek İnanç*: Dini açıklık/Esnek İnanç kavramı kesin dindarlığın aksine diğer dinlerin de doğruluk taşıyabileceği, diğer dinlere hoşgörüyle bakılması, kişinin kendi dininin diğer dinlerden sadece biri olduğu, vb. diğer dinlere yönelik bilişsel esneklik durumunu ifade etmektedir. Bu boyut aşağıdaki ölçeklerle ölçülmeye çalışılmıştır:

(a) *Dini Açıklık*: Bu değişkeni ölçmek için geliştirilen ölçek diğer dinlerle diyaloga açık olma, dini hoşgörü ve dini çoğulculuğu kabul etme eğilimini ölçmek için tasarlanmıştır. Örnek madde: “İdeal bir hayat diğer din veya dünya görüşleri arasında karşılıklı konuşmalar yoluyla elde edilebilir”.

(b) *4./5. Aşama Dini Çoğulculuğu*: Fowler’ın (1981) dördüncü (bireysel-otonom inanç) ve beşinci aşama (birleştirici inanç) olarak nitelendirdiği bilişsel gelişim aşamalarının özelliklerini (özellikle

çoğulculuğa açık olma) ölçmek amacıyla geliştirilen 4. Aşama Dini Çoğulculuğu ve 5. Aşama Dini Çoğulculuğu ölçeklerinden oluşmaktadır (Ok, 2006; Ok, 2008). Örnek madde (4. Aşama Dini Çoğulculuğu): “Herkesin kendi düşünce veya inancı kendine göre doğrudur”. Örnek madde (5. Aşama Dini Çoğulculuğu): “Belki düşünceleri ve dinleri farklı olabilir; ama saygı olduğu müddetçe insanlar birbirlerini anlayabilir”.

(c) *Esnek İnanç/Dünya Görüşü*: Dini Açıklık ölçeklerinde yer alan “din” kelimesinin “inanç/dünya görüşü” kelimeleriyle değiştirilmesi sonucunda oluşturulmuş bir ölçektir. *Esnek inanç/dünya görüşü* ölçeği hoşgörü, çoğulculuk (pluralizm) ve tarihselcilik alt boyutlarına sahiptir. Örnek maddeler sırayla: “Hangi inanç veya dünya görüşüne mensup olursa olsun her insanın mutlaka iyi bir yönü vardır”, “Hiç kimsenin inanç veya dünya görüşü diğerininkinden üstün tutulmamalıdır”, “Kendiminki de dahil, her inanç veya dünya görüşündeki bazı ilkeler zaman aşımına uğrayabilir”.

(d) *Xenosophia/Dinlerarası Diyalog*: Streib (Streib vd., 2010) tarafından (dini aşamalara alternatif olarak) geliştirilen ve dini stilleri yordadığı düşünülen 3 dini şemadan (diğer ikisi, ttt [truht of text and teaching] ve ftr (fairness, tolerance and rationality) biridir. *Xenosophia* ağırlıklı olarak içerdiği özellik bakımından daha “yeterli” olduğu ileri sürülen Fowler’ın inanç aşamalarından 5. aşamaya karşılık gelmektedir. Örnek madde: “Farklı din mensupları olarak bizler; dinlerimizdeki gerçek doğrunun ne olduğunu birbirimizden öğrenebiliriz”.

Burada her üç ana grupta yer alan ölçeklerin kendi içinde yaklaşık aynı olguyu ölçüp ölçmedikleri sorgulanabilir. Maddeler incelendiğinde görülebileceği gibi, içerik geçerliliğinin yanında üç ana değişkenin her birinde yer alan ölçekler arasında anlamlı ve genellikle orta veya yüksek düzeyde korelasyon gözlenmiştir³.

Dindarlık ölçeklerinin tamamı (Kesinlikle Katılmıyorum – Kesinlikle Katılıyorum boyutlarında olmak üzere) 5’li Likert türünde hazırlanmıştır. Cinsiyet değişkeni (1) erkek (2) kadın olarak kodlanmıştır.

BULGULAR

Tablo 1’de, kullanılan çalışmaların adları, örneklem türleri ve sayısı, ölçek adları ve madde sayıları, Cronbach alfa değerleri ve korelasyon sonuçları yer almaktadır. Bulguları üç ana değişkene bağlı olarak üç ana başlık altında incelemek mümkündür.

(a) Cinsiyet ile *Kesin Dindarlık/İnanç* değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde bu ilişkinin araştırıldığı 9 çalışmanın 4’ünde anlamlı herhangi

³ Örneğin, Dini Tutum ile Dini Etki arasındaki korelasyon .72 ($p < .001$), iki ayrı formattaki dini stres ölçekleri arasındaki korelasyon .58 ($p < .001$), Dini stres ile Dini Arayış (Quest) arasındaki korelasyon .55 ($p < .001$) olarak bulunmuştur.

bir ilişkiye rastlanmamıştır. Diğer dört çalışmada kadınların, bir çalışmada ise erkeklerin daha fazla “dindar/inançlı” olduğu gözlenmiştir.

Bu çalışmalardaki değişkenler incelendiğinde kesin dindarlık (ilişkisel ve literal), dini tutum (bilgi boyutu dışındaki boyutlarda), dini etki ve kesin inanç (partikularizm) ile cinsiyet arasında pozitif ilişki saptanmıştır. Diğer bir deyişle kesin dindarlık, dini tutum ve dini etki boyutlarında kadınların dindarlık düzeyinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu değişkenler içerisinde özellikle kadınların, dindarlığın “ilişkisel” boyutunda 3 ayrı çalışmada daha dindar gözüktüklerine vurgu yapmak gerekir.

Erkeklerin daha “dindar/inançlı” olduğunu gösteren tek çalışmada yer alan değişkenler incelendiğinde bu değişkenlerin dini tutum (bilgi) ve kesin inanç (literal) olduğu görülmektedir. Erkeklerin daha dindar/inançlı oldukları boyutlarla ilgili istatistiksel sonuçların p değerleri bakımından kadınların dindarlıklarındaki kadar güçlü olmadığını belirtmek gerekir.

Tablo 1: Cinsiyet ile Dindarlık Arasındaki Korelasyonlar

Veritabanları	Örneklem Türü	N	Ölçek Adı	Δ Alfa	Cinsiyet Dindarlık Korelas.
			Kesin Dindarlık/İnanç		
Almas, 2010	Genel	276	Kesin dindarlık (ilişkisel)	(9) .93	.17**
Almas, 2010	Genel	276	Kesin dindarlık (literal)	(9) .93	.13*
Ok, 2011	Üniv.	930	Dini tutum (toplam)	(8) .80	.14**
Ok, 2011	Üniv.	930	Dini tutum (duygu)	(2) .77	.16**
Ok, 2011	Üniv.	930	Dini tutum (uygulama)	(2) .60	.12**
Ok, 2011	Üniv.	930	Dini tutum (ilişki)	(2) .73	.14**
Ok, 2011	Üniv.	930	Dini etki	(5) .71	.16**
Ok, 2011	Üniv.	930	Dini tutum (bilgi)	(2) .70	AS
Ok, 2009b	Üniv.	204	Kesin inanç (partikularizm)	(5) .86	.18*
Ok, 2008	Genel	1030	Kesin dindarlık (ilişkisel)	(5) .82	.08**
Ok, 2008	Genel	1030	Dini etki	(4) .78	AS
Ok, 2008	Genel	1030	Kesin dindarlık (literal)	(5) .84	AS
Ok, 2008	Genel	1030	Kesin dindarlık (partikularizm)	(5) .85	AS
Ok, 2010	Üniv.	479	Dini tutum (bilgi)	(2) .72	-.10*
Ok, 2010	Üniv.	479	Kesin inanç (literal)	(3) .80	-.20*
Ok, 2010	Üniv.	479	Dini tutum (toplam)	(8) .87	AS
Ok, 2010	Üniv.	479	Dini tutum (duygu)	(2) .80	AS
Ok, 2010	Üniv.	479	Dini tutum (davranış)	(2) .82	AS
Ok, 2010	Üniv.	479	Dini tutum (ilişki)	(2) .77	AS
Eren ve Ok, 2009	Lise	390	Dini etki	(8) .86	AS
Özdemir, 2004	Lise	478	Dini etki	(5) .80	AS
Ok, 2009a	İlahiyat	170	Kesin dindarlık (partikularizm)	(10) .75	AS
Cirhinlioğlu ve Ok, 2010	Üniv.	285	Kesin inanç (literal)	(5) .90	AS
			Gerilimli İnanç/Dini Stres		
Ok, 2011	Üniv.	930	İnançta-dünya görüşünde stres	(4) .80	-.14**
Ok, 2011	Üniv.	930	İnançta-dünya görüşünde arayış Δ	(9) .71	-.11**
Ok, 2011	Üniv.	930	İnanç-dünya görüşünden dönüşüm	(3) .79	-.15**
Ok, 2009b	Üniv.	204	İnançta-dünya görüşünde stres	(5) .71	-.13†
Özdemir, 2004	Lise	478	Dini stres	(6) .59	.11*

Ok, 2009a	İlahiyat	170	Dini şüpheli olumlu görme	(4) .60	.15†
Ok, 2009a	İlahiyat	170	Dini stres (madde formu)	(5) .70	AS
Ok, 2008	Genel	1030	Düşünce ve inançta stres	(4) .88	.14**
Ok, 2008	Genel	1030	Dini arayış	(12) .77	AS
Ok, 2008	Genel	1030	Dinden dönüşüm	(2) .83	AS
Eren ve Ok, 2009	Lise	416	Dini stres (madde formu)	(6) .83	AS
Ok, 2010	Üniv.	479	Dini stres (madde formu)	(3) .70	AS
Ok, 2010	Üniv.	479	Dinden dönüşüm	(3) .77	AS
Ok, 2002	İlahiyat	384	Dini stres (kelime formu)	(2) .70	AS
Almas, 2010	Genel	276	Dini stres (madde formu)	(4) .84	AS
Cirhinlioğlu ve Ok, 2010	Üniv.	285	İnançta-dünya görüşünde stres	(5) .73	AS
			Dini Açıklık/Esnek İnanç		
Ok, 2008	Genel	1030	5. Aşama dini çoğulculuğu	(4) .63	.10**
Ok, 2008	Genel	1030	4. Aşama dini çoğulculuğu	(5) .52	.08**
Ok, 2008	Genel	1030	Xenosophia/dinlerarası diyalog	(5) .52	.06†
Ok, 2010	Üniv.	479	Esnek inanç-dünya görüşü	(9) .73	.11*
Eren ve Ok, 2009	Lise	390	Dini açıklık	(10) .80	.09†
Erdem, 2011	Üniv.	244	Xenosophia/dinlerarası diyalog	(5) .55	.14*
Ok, 2009b	Üniv.	204	Esnek inanç-dün. görüşü (görec.)	(5) .74	AS
Ok, 2009b	Üniv.	204	Esnek inanç-dün. görüşü (toplam)	(10) .78	AS
Ok, 2011)	Üniv.	930	Esnek inanç-dünya görüşü (toplam)	(9) .73	AS
Almas, 2010	Genel	276	Xenosophia/dinler arası diyalog	(8) .80	AS
Ok, 2009a	İlahiyat	170	5. Aşama dini çoğulculuğu	(6) .72	AS
Cirhinlioğlu ve Ok, 2010	Üniv.	285	Esnek inanç-dün. görüşü (toplam)	(10) .82	AS

**p < .01; *p < .05; † p < .10;

ΔΔ=parantez içindeki rakamlar ölçeği oluşturan madde sayısını göstermektedir.

Δ=üç alt bileşeni de olumsuz korelasyona sahiptir. Dini Arayış ölçeğinin kültürel adaptasyon çalışması 12 maddenin 9 maddeye indirilmesine yol açmıştır.

AS=İstatistiksel bakımdan anlamsız sonuç

Sonuç olarak kadınların dindarlık düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak kadınların dindarlıkları dini bilgiye sahip olmayı temsil eden dini tutumun biliş alt boyutu ve kişinin inancının veya dünya görüşünün ilkelerine mutlak anlamda inanmasını içeren kesin inanç (literal) boyutunda geçerli gözükmemektedir. Diğer bir deyişle, kadınların dinin yada inancın bir bütün olarak öğreti ya da bilişsel yönüne daha az ilgi gösterdikleri ileri sürülebilir. Bu durum Gilligan'ın (1982) vurguladığı kadınların öğreti ve rasyonellik gibi soyut konulara erkeklerden daha az önem verdikleri şeklindeki yaklaşımıyla uyumlu görünmektedir. Her ne kadar tabloda yer alan bir çalışmada (Ok, 2009b) kadınların da kesin inanca sahip olduğu gözlenmekte ise de, bunun inancın öğreti boyutunda değil partikularizm boyutunda olduğu görülmektedir. Buna göre, kadınların erkeklere göre diğer inanç veya dünya görüşleri ile karşılaştırıldığında kendi inanç/dünya görüşlerini daha üstün tuttukları saptanmıştır.

Sonuç olarak, kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönündeki genel görüş bu çalışmada da büyük oranda desteklenmektedir. Ayrıca, dindarlığın farklı boyutlarında (bilişsel, ilişkisel dindarlık veya inanç-dünya

görüşü ayırımı gibi) cinsiyet farklılıkları olabileceği ile ilgili göstergelere rastlanmıştır.

(b) Seçilen ikinci ana dindarlık değişkeni Gerilimli İnanç veya Dini Stres olarak belirlenmişti. Bu boyutta yer alan 10 çalışmadan 5’inde dindarlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki elde edilmemiştir. Kalan 5 çalışmanın 2’sinde (Ok, 2009b; 2011) erkekler daha fazla “Gerilimli İnanç veya Dini Stres” deneyimine sahip iken, 3’ünde ise bu durum tersinedir. Çalışmalarda yer alan değişkenler detaylı olarak incelendiğinde, erkeklerin daha ziyade “inanç veya dünya görüşü” konularında stres, arayış (varoluşsal sorularla yüzleşmeye hazır olma, değişime açık olma ve şüpheyi olumlu görme) ve dönüşüm yaşadıkları görülmektedir. Buna karşılık, üç örnekleme kadınların “inanç/dünya görüşü”nde yaşanan streten ziyade daha fazla “dini” alanda bilişsel belirsizlik ve gerilim yaşadıkları gözlenmiştir.

Diğer taraftan erkeklerin daha fazla stres yaşadığını gösteren durumlarda örneklem grubunu üniversite öğrencileri oluştururken, kadınlarınkini lise öğrencileri, ilahiyatçılar veya genel olarak heterojen bir örneklem gurubu oluşturmaktadır. Bu bulgulardan yola çıkarak erkeklerde dünya görüşü alanında yaşanan bilişsel çelişkilerin üniversite yıllarında kadınlarınkinden daha yoğun olduğu ileri sürülebilir.

(c) Dini Açıklık/Esnek İnanç ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında sonuç daha açık ve nettir. Bu konuda yapılan 9 ayrı araştırmanın 5’inde cinsiyet ile Dini Açıklık/Esneklik arasında anlamlı sonuç elde edilmezken 4’ünde pozitif ilişki bulunmuştur. Pozitif ilişkinin söz konusu olduğu değişkenlere bakılarak kadınların dinlerarası diyaloga daha açık, daha fazla esnek inanca/dünya görüşüne sahip, daha fazla dini çoğulcu ve daha fazla açık dindarlık sergilemiş oldukları söylenebilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada dindarlık ve cinsiyetle ilgili olarak Türkiye’de yapılan çeşitli araştırmalarda yer alan ve istatistiksel olarak anlamlı bulguları olan araştırmalar bir araya getirilerek bu konudaki hakim eğilim bulunmaya çalışılmıştır. Yapılan görgül çalışmalarda cinsiyet konusu genellikle “dindarlık” ve diğer bir “ana” değişkenle yapılan araştırmalarda demografik değişken olmasından dolayı ikincil kalmış ve araştırmacılar genellikle dindarlık ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi yeterince tartışmadan geçmişlerdir. Bu bağlamda bu makalede Türkiye’de dindarlık ile diğer bir değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı araştırmalardaki dindarlık-cinsiyet ilişkisine yönelik sonuçlara özel bir vurguda bulunulmuştur. Sonuçta kadınların daha yüksek düzeyde dindarlığa sahip olduklarının tespit edilmesinin yanında kadınların bu dindarlıklarının erkeklerinkinden farklı olarak dinin bilişsel bileşeninin dışındaki alanlarda olabileceği konusunda önemli ipuçları bulunmuştur.

Diğer taraftan kadınların erkeklere göre daha fazla dini stres yaşadıkları ancak erkeklerin inanç/dünya görüşü alanında daha ciddi bilişsel çelişki yaşadıkları gözlenmiştir. Son olarak kadınların hem dini hem de inanç veya dünya görüşü bakımından erkeklerden daha fazla açık inanca veya dindarlığa sahip oldukları gözlenmiştir.

Bu çalışmadaki bulgularla ilgili şunlar söylenebilir:

(a) Bu çalışma, kadınların erkeklerden daha dindar olduğu (Miller ve Hoffman, 1995; Stark, 2002; Walter ve Davie, 1998) görüşünü destekler niteliktedir. Bununla birlikte çalışma kadınların erkeklerden sadece önemsiz bir miktar daha fazla dindar olduğu ortaya koyan (Cornwall, 1989; Feltey ve Poloma, 1991) çalışmalara benzer şekilde kadınların erkeklerden sadece önemsiz bir miktar daha fazla dindar olduğunu da ortaya koymuştur.

Kadınların neden daha yüksek düzeyde dindarlık gösterdikleri ile ilgili olarak yorum yapmak gerekirse; toplumun ortak olarak koruduğu geleneksel değerler kadınların sosyal statülerini korumakta, kaygı ve belirsizlikten uzak kalmalarına olanak vermekte ve kendilerini güven içinde hissetmelerini sağlamakta olduğu için o toplumsal değerlerin kadınlar tarafından korunması ve desteklenmesi öne çıkmış olabilir. Dinsel değerler de bu toplumsal değerlerin korunmasını daha fazla garanti altına alacak dinsel kuralları aşkın ya da metafizik bir boyuta bağlamış olmaktadır. Böylece, dindarlığa daha fazla önem veren kadınlar, kendilerini “herkesle birlikte” daha güvende hissetmiş olmaktadırlar.

Bir bütün olarak aile kurumunu korumaya yönelik güdü ve sorumlulukları daha yüksek düzeyde olduğundan bu bütünlüğü korumak için onu kutsayan ve ona önem veren her kurum ve değer için kadın için anlamlı kabul edilip el üstünde tutulması söz konusu olmuş olabilir. Diğer taraftan, kadınların gelenekselliğin ağır bastığı toplumlarda daha fazla dindar oluşu geleneksel toplumlarda erkeklere göre kadınlar sorgusuz emre itaate daha fazla teşvik edilmeleriyle ilişkili olabilir. Emre itaat davranışı dinsel öğretilerle çoğu kez uyumlu olmaktadır. Çünkü, dindarlıkta sorgusuz bir biçimde geleneksel değerlere bağlılık daha fazla öne çıkmaktadır.

Çalışmada yer alan veriler kadınların erkeklerden daha dindar oldukları yönündeki bulguları büyük oranda destekler nitelikte olmakla birlikte bulgular Hristiyan kültürdeki kadının daha dindar olduğu yönündeki çalışmalara göre korelasyonların değeri göz önüne alındığında daha az belirgin gözükmektedir. Sonuçların Hristiyan kültüründeki çalışmalarda yer alan bulgular kadar net olmamasının Hristiyanlıktaki ve İslam’daki kadının din karşısındaki konumuyla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Örneğin Hristiyanlıkta kadınların ciddi bir sosyal etkinlik olarak görülen kiliseye gitme ‘dini sorumluluğu’ ve sıklığı, İslam toplumlarındaki kadının camiye gitme sorumluluğundan ve dolayısıyla sıklığından farklıdır. İslam’da

kadınların camiye gitmeleri beklenmediği gibi geleneksel anlamda gitmemeleri daha fazla tercih edilmiştir. Bu anlamda kadınların İslam geleneğinde daha az dini sosyal faaliyetlere katıldığı söylenebilir.

Diğer taraftan kadınların dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğu belirlenmiş olmakla birlikte, onların dinin öğreti, bilgi ve rasyonel boyutuyla ya da dinin yerini alabilecek dünya görüşleriyle yerleşik dini geleneğin duygusal-davranışsal-ilişkisel boyutu kadar ilgilenmediği de gözlenmiştir. Reich (1997)'in ileri sürdüğu gibi bu çalışmada da sosyalleşmenin sonucu olarak kadınlar bir arkadaş ve sırdaş olarak Tanrıyla ve dinle daha fazla ilgilenirken, erkekler dinle Tanrının gücü, aktivitesi ve bilgisi çerçevesinde ilgilenmiş gözükmektedirler.

(b) Çalışmada ortaya çıkan diğer bir bulgu kadınlar erkeklere göre daha yüksek düzeyde “dini stres” yaşamakta olduklarıdır. Bu bulgular daha önceki çalışmalarla uyumlu gözükmektedir. Örneğin Bahadır (2002) tarafından farklı okullardan lise öğrencileriyle yapılan bir çalışmada kız öğrencilerin çoğunun daha fazla dini şüphe yaşadıkları bulunmuştur. Bununla birlikte erkekler “inanç veya dünya görüşü”nden ayrılmaya veya o konuda bilişsel gerilim yaşamaya daha yatkın durmaktadırlar. Kaldı ki erkeklerin inançta veya dünya görüşünden dönüşüm yaşama gibi risk gerektiren deneyime daha fazla sahip oldukları bu çalışmada açıkça ortaya çıkmıştır.

136

Burada açıklanması gereken önemli bir nokta kadınların hem daha fazla dindar olmaları hem de daha fazla (dindarlıkla olumsuz korelasyona sahip bir değişken olarak) dini stres (belirsizlik ve çelişki) yaşamalarıdır. Kadınların kişilik özelliği olarak daha kaygılı bir yapıya sahip oldukları düşünülürse (Stein, vd., 1994) bu tür kaygılar dinsel alanda dini stres ölçeğinde kendini göstermiş olabilir. Diğer bir ifadeyle kadınlar olunması gereken veya ulaşılmaması güç “ideal” dindarlıkla karşılaştırıldığında kendi durumlarını o ideal durumdan erkeklere göre daha uzakta görüyor olabilirler. Din konusuyla ilgili derin düşünsel bir kaygıdan ziyade, kadınlar daha fazla “nasıl dindar olunur” konusunda belirsizlik ve çelişki yaşıyor olabilirler. Kadınların dini ödevlerini tam olarak yerine getiremediklerini düşünmeleri nedeniyle erkeklere göre daha fazla suçluluk duygusu yaşamalarının daha yüksek düzeyde gerilimli dindarlık yaşamalarına yol açabileceği düşünülmektedir.

Böylelikle bu bulgular, kadınların erkeklere göre dinden ayrılma konusunda genel olarak daha az risk üstlenebildikleri şeklindeki kuramsal açıklamalarla uyumaktadır. Diğer bir deyişle bulgularımız erkeklerin geleneksel dini değerlerden uzaklaşma riskini daha fazla üstlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

(c) Genel olarak kadınların daha fazla Dini Açıklık/Esnek İnanç eğilimine sahip oldukları sonucu tutarlı sonuçlardan biri olmuştur. Kadınların erkeklere göre daha yüksek düzeyde dini açıklık gösterdikleri bulgusu bu konuda cinsiyet farklılığı olmadığını gösteren Batı'da yapılan bazı çalışmalardan (Örn. bkz. Astley ve Francis, 2002) farklıdır. Dini açıklık/Esnek İnanç burada yer alan çalışmalarda kullanıldığı şekliyle (ki daha ziyade farklı dini çeşitliliğe ve kişisel dinsel tercihlere tolerans olarak ölçülmüştür) genel olarak geleneksel dindarlıkla zaten olumsuz bir korelasyona sahip olmamıştır. Dolayısıyla kadınların aynı zamanda hem geleneksel anlamda dindar olmaları hem de diğer dinlere ve inançlara daha açık olmaları bir çelişki oluşturmamaktadır. Aksine, geleneksel kalarak diğer dinlere ve mensuplarına hoşgörüyü bakabilmeleri anlamına gelmektedir.

KAYNAKLAR

- Almas, G. (2010). *Evlilikte Uyum ve İnanç Gelişimi Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Argyle, M. and Beit-Hallahmi, B. (1975). *The Social Psychology of Religion*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Astley, J. and Francis, L. J. (2002). Christian Education and Openness: An Empirical Investigation Among Undergraduates. *Religious Education*, (97), p. 4-22.
- Bahadır, A. (2002). Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler. ed: H. Hökelekli. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu.
- Batson, C. D., Schoenrade, P. A., and Ventis, W. L. (1993). *Religion and the Individual. A Social Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Beit-Hallahmi, B. and Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London: Routledge.
- Campiche, R. (1993). A classical question: Are women really more religious than men? *Presented at the annual meeting of the society for the scientific study of religion, Raleigh, North Carolina*.
- Chatters, L. M., Taylor, R. J., and Lincoln, K. D. (1999). African American Religious Participation: A Multi-Sample Comparison. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38 (1), p. 132-145.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2006). *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyi Hali Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010). Dini Yönelimler ve Önyargı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), s. 1366-1384.
- Cirhinlioğlu, F. G. ve Ok, Ü. (2010). İnanç ya da Dünya Görüşü Biçimleri ile İntihara Yönelik Tutum, Depresyon ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), s. 1-18.

- Cornwall, M. (1989). Faith Development of Men and Women Over the Life Span. eds: S. Bahr, and E. Peterson. In: *Aging and the Family*. Lexington, Mass: Lexington Boks.
- De Vaus, D. and McAllister, I. (1987). Gender Differences in Religion: A Test of the Structural Location Theory. *American Sociological Review*, (52), p. 472-481.
- Davis, J. A. and Smith, T. W. (1991). *General Social Surveys, 1972-1990*. Chicago: National Opinion Research Center.
- Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: The Empirical Research. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (24), p. 418-432.
- Erdem, Ü. (2011). *Ölüm Korkusu ve Dindarlık*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, S. ve Ok, Ü. (2009). İnsan Hakları ve Dindarlık: Bir Grup Lise Öğrencisinin Sivil Hakları Algılamaya Biçimleri Üzerine Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (9), s. 75-96.
- Feltey, K., and Poloma, M. (1991). From Sex Differences to Gender Role Beliefs: Exploring Effects on Six Dimensions of Religiosity. *Sex Roles*, (25), p. 181-193.
- Fischer, A. H., Manstead, A. S. R., Mosquera, P. M. R. and van Vianen, A. E. M. (2004). Gender and Culture Differences in Emotion. *Emotion*, 4 (1), p. 87-94.
- Francis, L. J. (1997). The Psychology of Gender Differences in Religion: A Review of Empirical Research. *Religion*, (27), p. 81-96.
- Francis, L. J. and Wilcox, C. (1998). Religiosity and Femininity: Do Women Really Hold A More Positive Attitude Toward Christianity? *Journal for the Scientific Study of Religion*, (37), p. 462-469.
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Deandlopment and the Quest for Meaning*. San Francisco, CA: Harper and Row.
- Funk, R. A. (1967). A Survey of Attitudes Toward Religion and Philosophy of Life. eds: M.E. Shaw and J. M. Wright. In: *Scales for the Measurement of Attitudes* (p. 345-351). New York: McGraw-Hill.
- Gallup Report. (1987). *Political, Social, and Economic Trends*. Princeton, NJ: Gallup Report.
- Gallup, G. and Lindsay, D. M. (1999). *Surveying the Religious Landscape*. Harrisburg, Pennsylvania: Morehouse Publishing.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard UP.
- Greer, J. E. (1990). The Persistence of Religion: A Study of Sixth-Form Pupils in Northern Ireland, 1968-1988. *Journal of Social Psychology*, (130), p. 573-581.
- Hagan, J., Simpson, J. and Gillis, A. R. (1988). Feminist Scholarship, Relational and Instrumental Control, and A Power-Control Theory of Gender and Delinquency. *British Journal of Sociology*, (39), p. 301-336.
- Hunsberger, B., McKenzie, B., Pancer, S. M. and Pratt, M. W. (1993). Religious Doubt: A Social Psychological Analysis. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, (5), p. 27-51.
- Kashima, Y., Yamaguchi, S., Kim, U., Choi, S., Gelfand, M. J. and Yuki, M. (1995). Culture, Gender, and Self: A Perspective from Individualism-Collectivism Research. *Journal of Personality and Social Psychology*, (69), p. 925-937.

- Kojetin, B. A., Danny, N. M., Bridges, R. A. and Spilka, B. (1987). Quest: Constructive Search or Religious Conflict. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (26), p. 111-115.
- Lazarwitz, B. (1961). Some Factors Associated with Variations in Church Attendance. *Social Forces*, (39), p. 301-309.
- Levin, J. S. and Taylor, R. J. (1993). Gender Differences in Religiosity Over the Life Cycle Among Black Americans. *The Gerontologist*, (33), p. 16-23.
- Levitt, M. (1995). Sexual Identity and Religious Socialization. *British Journal of Sociology*, (46), p. 529-536.
- Low, C. A. and Handal, P. J. (1995). The Relationship Between Religion and Adjustment to College. *Journal of College Student Development*, (36), p. 406-412.
- Lutwak, N. and Ferrari, J. R. (1996). Moral Affect and Cognitive Processes: Differentiating Shame from Guilt Among Men and Women. *Personality and Individual Differences*, 21 (6), p. 891-896.
- Mahalik, J. R. and Lagan, H. D. (2001). Examining Masculine Gender Role Conflict and Stress in Relation to Religious Orientation and Spiritual Well-Being. *Psychology of Men & Masculinity*, (2), p. 24-33.
- Maltby, J. and Day, L. (2004). Should Never the Twain Meet? Integrating Models of Religious Personality and Religious Mental Health. *Personality and Individual Differences*, 36 (6), p. 1275-1290.
- Martin, K. A. (1998). Becoming a Gendered Body: Practices of Preschools. *American Sociological Review*, (63), p. 494-511.
- Miller, A. S., & Hoffmann, J. P. (1995). Risk and religion an explanation of gender differences in religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (34), p. 63-75.
- Nelsen, H. M. and Potvin, R. H. (1981). Gender and Regional Differences in the Religiosity of Protestant Adolescents. *Review of Religious Research*, (22), p. 268-285.
- Nielsen, M. E. and Fultz, J. (1995). Further Examination of the Relationships of Religious Orientation to Religious Conflict. *Review of Religious Research*, (36), p. 369-381.
- Ok, Ü. (2002). *Challenges of Studying Religion at University Level: An Inquiry into Stress Experienced by Turkish Muslim Theology Students in their Thinking about Religion*. Ph. D., University of Birmingham, School of Education, United Kingdom.
- Ok, Ü. (2006). Faith Development and Perception of Diversity among Muslims in Turkey: Construction and Initial Test of a Measure for Religious Diversity in Islam. *Dinbilimleri Akademik Arastirma Dergisi*, (6), s. 221-247.
- Ok, Ü. (2008). Türkiye'de Dini Dönüşüm ve İnanç Gelişimi: Eğitim ve Müdahaleye Yönelik Doğurgular (Rep. No. SOBAG-105K157).
- Ok, Ü. (2009a). Cognitive Conflict and Well-Being among Muslim Clergy. *Archive for the Psychology of Religion / Archiv für Religionspsychologie*, (31), p. 151-176.
- Ok, Ü. (2009b). Dini Şemalar Ölçeğinden İnanç veya Dünya Görüşü Şemaları Ölçeğine. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), s. 149-155.

- Ok, Ü. (2010). "Human Rights and Religiosity among Turkish Young Adults Paper". *International Conference on Religion and Human Rights*. 8-10 March 2010, Nijmegen. Ref Type: Unpublished Work
- Ok, Ü. (2011). Üniversite öğrencileri arasında inanç/dünya görüşü biçimleri: Kapsamlı bir inanç/dünya görüşü ölçeği geliştirme çalışması. F315. Ref Type: Unpublished Work.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: DEM.
- Özdemir, Z. (2004). *Ergenlerde Dini Konulara ve Dini Çoğulculuğa Karşı Tutum: Sivas İli Örneği*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Palmer, M. (1997). *Freud and Jung on Religion*. London: Routledge.
- Piedmont, R. L. (1999). Strategies for Using the Five-Factor Model of Personality in Religious Research. *Journal of Psychology and Theology*, 27 (4), p. 338-350.
- Poulson, R. L., Eppler, M. A., Satterwhite, T. N., Wuensch, K. L. and Bass, L. A. (1998). Alcohol Consumption, Strength of Religious Beliefs and Risky Sexual Behavior in College Students. *Journal of American College Health*, (46), p. 227-232.
- Pulakos, J. (1996). Family Environment and Shame: Is There a Relationship? *Journal of Clinical Psychology*, 52 (6), p. 617-623.
- Reich, K. H. (1997). Do We Need a Theory of Religious Development for Women? *The International Journal for the Psychology of Religion*, (7), p. 67-86.
- Saroglou, V. (2002). Religion and the Five Factors of Personality: A Meta-Analytic Review. *Personality and Individual Differences*, (32), p. 15-25.
- Streib, H., Hood, R. W. and Klein, C. (2010). The Religious Schema Scale: Construction and Initial Validation of A Quantitative Measure for Religious Styles. *International Journal for the Psychology of Religion*, (20), p. 151-172.
- Stein M. B., Walker J. R. and Forde D. R. (1994). Setting Diagnostic Thresholds. *Am J Psychiatry*, (151), p. 408-12. 13
- Stark, R. (2002). Physiology and Faith: Addressing the 'Universal' Gender Difference in Religious Commitment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (41), p. 495-507.
- Steggerda, M. (1993). Religion and the Social Position of Women and Men. *Social Compass*, 40 (1), p. 65-73.
- Tangney, J. P. and Dearing, R. L. (2002). *Shame and Guilt*. New York: Guilford Press.
- Taylor, A. and MacDonald, D. A. (1999). Religion and the Five Factor Model of Personality: An Exploratory Investigation Using A Canadian University Sample. *Personality and Individual Differences*, (27), p. 1243-1259.
- Thompson, E. H. (1991). Beneath the Status Characteristics: Gender Variations in Religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (30), p. 381-394.
- Thompson, E. H. Jr. and Remmes, K. R. (2002). Does masculinity Thwart Being Religious? An Examination of Older Men's Religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (41), p. 521-532.
- Triandis, H. C., Chan, D. K. S., Bhawuk, D. P. S., Iwao, S. and Sinha, J. B. P. (1995). Multimethod Probes of Allocentrism and Idiocentrism. *International Journal of Psychology*, (30), p. 461-480.
- Verkuyten, M. and Mason, K. (1996). Culture and Gender Differences in the Perception of Friendship by Adolescents. *International Journal of Psychology*, (31), p. 207-217.

- Walter, T. and Davie, G. (1998). The Religiosity of Women in the Modern West. *British Journal of Sociology*, (49), p. 640-660.
- Wright, L., Frost, C. and Wisecarver, S. (1993). Church Attendance, Meaningfulness of Religion and Depressive Symptomatology among Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, (22), p. 559-568.
- Wuthnow, R. (1988). *The Restructuring of American Religion: Society and Faith since World War II*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan.
- Yapıcı, A. ve Zengin, S. (2003). İlahiyat fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), s. 65-127.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

TEŞEKKÜR: Bu çalışma Zafer Cirhinlioğlu tarafından yönetilen ve Üzeyir Ok ve Fatma Gül Cirhinlioğlu'nun araştırmacı olarak katıldığı 'Dindarlık, Ruh Sağlığı ve Modernite' konulu 110K132 Nolu Tübitak Projesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.